

konusunu teşkil etmiş, ayrıca yeniçeri ve diğer askerî zümrelerin, halkı kaçmış köylerde çiftlik kurmaları gibi bazı hususi şartlar neticesi ortaya çıkmış meselelerin halli için de adalet fermanları neşredilmiştir. Neşredilen adâlet-nâmelerde yasaklanan haksızlıklar, suistimaller ve bid'atlar halka ağır gelen angaryalar, halka "salınan" olağan üstü nakdî ve aynı vergiler yani **salgunlar**, idarecilerin kendi adlarına zorla para ve mal toplamaları, kadıların görevlerini kötüye kullanmaları, hububat vb. mahsullerden öşür alınması sırasında yapılan yolsuzluklar, kadı ve nâiblerin kanunlara aykırı hükümler vermeleri, devre çıkıp (bk. DEVRE ÇIKMA) halka zulüm yapmaları, fazladan para toplamaları, zuhurata bağlı "bâd-ı hevâ" vergilerinden ve suçlulardan alınan cerime vergilerindeki haksız uygulamaları içine almaktadır. Ayrıca ehl-i örf adı verilen beylerbeyiler, sancakbeyleri, timarlı sipahiler, şehir ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensuplarının zor kullanarak halka zulmetmeleri karşısında bunların

şiddetle cezalandırılması, hatta bizzat halkın kendi aralarında bir **yiğitbaşı** seçip onlara mukavemet etmeleri gibi hükümleri de ihtiva eder. Bundan başka adalet hükümlerinin konuları arasında, zorla nikâh resmi (vergisi) alınmasının ve tefecilik önlenmesi de bulunmaktadır.

Adâletnâmeler, özellikle devletin buharanlı yıllarında halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel mahiyetteki fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 3, s. 447, hüküm 1024; nr. 6, s. 536-538, hüküm 1165; nr. 74, s. 248, hüküm 562; nr. 78, s. 74, hüküm 186; nr. 78, s. 891-899; Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 113-114, 208, 341; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (inşr. R. Rahmeti Arat), Ankara 1947, beyit 2057-2059; *Mecmua*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1969 [10 Safer 922/15 Mart 1516 tarihli Eflaklar'a ait adâlet-nâme]; nr. 1970 [4 Ramazan 943/14 Şubat 1537 tarihli adâletnâme, 947 evlâil-i Muharrem/18-28 Mayıs 1540 tarihli yasaknâme]; Âli, *Menşeu'l-i'nşâ*, TSMK, nr. H 169, vr. 105^{a-b}; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyaçlık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1941, s. 163; E. Tyan, *L'histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Leiden 1960, s. 456; Walther Hinz, "Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri" (trc. Fikret İşıltan), *TTK Belleten*, XIII/52 (1949), s. 771-793; H. İnalıcık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, II/3-4, Ankara 1967, s. 49-145.

HALİL İNALCIK

ADALI, Şeyh Mustafa

Kuşadalı Hamza oğlu Mustafa

(ö. 1085/1674 [?])

Osmanlı devri Arap dil bilgisi âlimi.

Aydın ilinin Kuşadalı kasabasından olduğu için Kuşadalı ve Adavî nisbeleleriyle de tanınır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Meşhur eseri *Netâ'icü'l-efkâr*'ı yazıp bitirdiği tarih olan 27 Ramazan 1085 (25 Aralık 1674), İsmail Paşa ile Kehhâle tarafından onun ölüm tarihi olarak gösterilmektedir. Mezarı Kuşadası'ndadır.

Eserleri. 1. *Netâ'icü'l-efkâr*. Birgivi'nin nahve dair meşhur eseri *İzhârü'l-es-râr*'ın şerhidir. Bu şerhin İstanbul ve Kahire'de birçok defa basılması (bk. *GAL Suppl.*, II, 656), ayrıca birçok müellif tarafından üzerine hâşiyeler yazılması, onun özellikle Osmanlı Türkleri arasında Arap dili öğretiminde ne derece önemli rol

oynadığını göstermektedir. Hâşiyelerinin en tanınmış olanları, Muhammed b. Sâlih'in *Fevâ'idü'l-ekzâr* (İstanbul 1326), Mustafa b. Dede'nin *Gâyetü'l-enzâr* (İstanbul 1263) ve Mustafa b. Muhammed'in *Menâfi'ul-ahyâr* (İstanbul 1279, 1325) adlı eserleridir. Şemseddin Sâmî, birtakım teferruatı ihtiva ettiğini söyleyerek *Netâ'icü'l-efkâr*'ı okuyup okutmanın vakit kaybından başka bir şey olmadığını kaydeder. Eski Edirne Müftüsü Muhammed Fevzi, eserin nahivle doğrudan ilgili olmayan kısımlarını çıkararak ibâresini basitleştirmiş ve buna *Miftâhu'l-merâm fi ta'rifî ahvâl'l-ke-lime ve'l-ke-lâm* adını vermiştir. Eser bu yeni şekliyle 1305'te İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca *Netâ'icü'l-efkâr*'ın İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazması bulunmaktadır. 2. *Hâşiyetü Adalı 'ale'l-İmtihân*. Arap grameri ile ilgili olan bu eser de Birgivi'nin *İmtihânü'l-ezkiyâ* adlı kitabının hâşiyesidir (İstanbul 1260, 1270). *İmtihânü'l-ezkiyâ* ise İbn Hâcib'in meşhur gramer kitabı *el-Kâfiye*'nin, Kâdî Beyzâvi tarafından *Lübbü'l-elbâb* adıyla yapılan muhtasarının şerhidir. *Türk Ansiklopedisi*'nde Adalı'nın *Lübbü'l-elbâb*'a da bir şerh yazdığı kaydedilmekte ise de doğru değildir. 3. *el-Hayât fî şerhi Şürûti's-salât*. Kemalpaşazade'nin *Şürûti's-salât* adlı eserine yazdığı bir şerhten ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA:

Kâmûsü'l-a'lâm, I, 233; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 441; *Osmanlı Müellifleri*, I, 213; Serkis, *Mu'cem*, II, 1750-1751; Brockelmann, *GAL*, II, 585; *Suppl.*, I, 742; II, 656; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Dimaşk 1376-80/1957-61, XII, 249; "Adalı Mustafa", *TA*, I, 112.

İSMAİL DURMUŞ

ADAMAVA

Tropikal Afrika'da batı kısmı Nijerya'da, doğu kısmı Kamerun'da bulunan bir bölge.

Gine körfezinin kuzeydoğusunda, yaklaşık 6°-12° kuzey enlemleriyle 11°-14° doğu boylamında yer alan Adamava, XIX. yüzyılda bağımsız Sokoto Devleti'nin toprakları içinde iken bugün Nijerya ve Kamerun arasında paylaşılmıştır. Sınırları kesin olmamakla birlikte kuzeyde Maroua, güneyde Ngaoundere, doğuda Rey Bouba, batıda Yola ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 200.000 km²'den daha fazladır. Nijer nehri doğudan aldığı en büyük kolu olan Benoue ırmağı bölgenin içinden geçerek Nijerya ile

Evlâil-i Rebiülâhîr 1004 (4-14 Aralık 1595) tarihli adâlet-nâme (Manisa SS)

